

ма. Тито је постао „агент Ватикана“, „масон“, „оснивач међународне мафијашке завере“, „усташа“, анти-Хрват, анти-Србин итд. Неко коме се до јуче додворавало, био је оптужен као кривац за све што се дешава са народима Балкана. Критике су биле усмерене како на саму личност тако и на систем, али они који су имали највише користи од режима били су према њему и најкритичнији. К. Литар сматра да се ту радило и о обрачуну са представом вође који је одувек заузимао центар позорнице. Она закључује да титоистичко доба није произвело ништа што би било од трајније вредности. Као кључни доказ наводи то да се, после Титове смрти, земља распала десет година касније. Ипак, додаје ауторка, његов начин владања је оставио дубоке ожилке међу онима који су узели узде власти у подељеној Југославији: аутократи-зам као техника конзервације политичке моћи, војска и економија на националној бази. Идеолошки вакуум узрокован урушавањем комунистичке партије и југословенске федерације попуњаван је новим вредностима и стандардима које су пружали националистички политички лидери, као и религијом.

Без обзира на то што се овдашњи читаоци можда неће сложити са свим објашњењима које пружа, К. Литар је озбиљно покушала и у највећем делу успешно анализирала различите компоненте југословенског друштва и његових актера на делу. Страним читаоцима који мало познају историју Југославије ова књига ће помоћи да схвате њен развој, посебно после 1945. године. Оно, међутим, што недостаје у анализи јесте улога и утицај спољног фактора на развој и распад социјалистичке југословенске државе, као и на само функционисање титоизма. Књига је опремљена опсежном библиографијом и индексом а у прилогу доноси превод текста народне епске песме о старом Југ Богдану и седам Југовића.

Др Радмила РАДИЋ

Karel Kaplan,
Poúnorový exil 1948–49,
Dialog, knižní velkoobchod a nakladatelství,
Liberec, 2007, 200 str.

Питање емиграције је кроз XX век све више добијало на значају. Један број европских земаља, међу којима се налазила и Чехословачка, био је „погођен“ том појавом. У току постојања чехословачке државе било је неколико већих емиграција, чији су разлози били тесно повезани са приликама у земљи или проузроковани утицајем и мешањем неке друге стране на ситуацију у Чехословачкој. Највеће емиграције из Чехословачке биле су 1938/39, 1945, затим после фебруара 1948, 1968/69. и 1977. године. Књига Карела Каплана *Poúnorový exil 1948–49*. говори о политичкој емиграцији након промена у Чехословачкој фебруара 1948. године.

Карел Каплан је један од познатијих чешких историчара старије генерације (рођен 1928) чије је поље стручног рада и интересовања везано за историју Чехословачке после Другог светског рата. Десетак његових књига преведено је на неколико светских језика. У новообјављеном делу *Poúnorový exil 1948–49*, Каплан је настојао да прикаже чешку, словачку и чехословачку емиграцију после фебруарских промена 1948. закључно са 1949. годином, када је установљен централни

орган чехословачког егзила Савет слободне Чехословачке. У уводу, аутор је кратко представио те три скупине емиграната, које су се разликовале по програмским циљевима – односу према Чехословачкој. Књига је подељена на седам делова који говоре о политичким избеглицама у хладном рату, о основним подацима око чехословачке емиграције 1948–1949, о политичком егзилу у том периоду, чешкој и посебно словачкој емиграцији од 1945. до 1948. и након 1948. године, чехословачкој политичкој емиграцији после фебруара 1948. и о Савету слободне Чехословачке. Ти делови нису уједначени у погледу обима текста јер је аутор пре свега своју пажњу усмерио ка емиграцији из Чехословачке после фебруара 1948, али и поред тога, свих седам поглавља чине једну складну целину. Уз увод и закључак, књига садржи и прилоге са до сада необјављиваним или мање познатим документима. У писању рада аутор се ослањао пре свега на необјављену грађу Народног архива у Прагу (Národní archiv), затим секундарну литературу и казивања и забелешке савременика. Битно је истаћи да Карел Каплан није писао у већој мери о догађајима који су директно утицали на појаву емиграције 1948. године тј. о промени власти у Чехословачкој. Неке од његових раније објављених књига или пак делови тих књига (*Der kurze Marsch: kommunistische Machtübernahme in der Tschechoslowakei 1945–1948*, München, 1981; *Pravda o Československu 1945–1948*, Praha, 1990; *Nekrvavá revoluce*, Praha, 1993; *Poslední rok prezidenta. Edvard Beneš v roce 1948*, Praha, 1993; *Pět kapitol o únoru*, Vrnо, 1997) говориле су о томе, тако да аутор у делу *Poúnorový exil 1948–49* није улазио у детаље нити објашњења фебруарских промена 1948. када је комунистичка партија у Чехословачкој преузела власт.

На почетку свог дела, аутор је представио проблеме са којима су се сусретали емигранти – туга за старим домом, носталгија, питање запошљавања, смештаја, језичка баријера, тешко привикавање на нове околности и генерално организација живота у егзилу. Међутим, већ деца емиграната су се знатно лакше уклопила у другу средину; она су се родила у емиграцији и како аутор истиче, ту емиграцију су сматрали својим домом за разлику од њихових родитеља. Ипак, највећи проблем за емигранте било је како доћи до границе и како је прећи (углавном се радило о илегалним преласцима граница, што је за собом повлачило велики ризик). Карел Каплан описује опасности по емигранте уколико би били ухваћени на граници, али и еуфорију у којој би се нашли они који би успели да границу пређу. Одласком у дугу земљу, већина емиграната сматрала је да је стигла у слободнији свет.

Аутор напомиње да није познат тачан број људи који су напустили Чехословачку 1948–1950. године. Према расположивим подацима, тај број је износио 25.354 особе, али било је и других већих цифара. У погледу социјалне структуре преовлађивали су радници, и то млађа и средња генерација, док је у погледу политичке оријентације највише њих било неопредељених, затим било је присталица народних социјалиста и око 5% комуниста. Министарство унутрашњих послова Чехословачке је извршило класификацију емиграната према разлогу њиховог одласка, тако да је укупно направљено шест категорија. Од прве до треће били су политички емигранти, противници новоуспостављеног комунистичког режима, затим четврту категорију су чинили политички представници реакције, пету они који су побегли пред казном и шеста категорија – војна лица. Оваква подела потврђивала је, по речима аутора, констатацију да је међу људима који су напустили Чехословачку највише било политичких емиграната. Каплан истиче да нова власт након

фебруара 1948. није посвећивала велику пажњу новоформираној емиграцији нити јој је придавала посебан значај. Са повећањем броја људи који су напустили Чехословачку, али и оних који то нису успели а покушавали су, тај проблем је постајао све озбиљнији за власти. Већи део простора друге главе Карел Каплан је посветио представљању илегалног напуштања Чехословачке, као и живота у сабирним центрима за чехословачке избеглице, користећи се забелешкама емиграната (радило се о потресним казивањима са описима веома тешких услова живота и рада у егзилу, на шта су све били спремни поједини емигранти, њихове наде и разочарања). Све те тешкоће на које су људи наилазили у емиграцији утицале су и на промену мишљења о бољем животу у иностранству. Према подацима до којих је аутор дошао, чак 50% емиграната је било спремно да се врати у Чехословачку, под условом да их у домовини није чекала казна. Избеглички логори или места са чехословачким емигрантима постојали су у већини западноевропских земаља (пре свега у Немачкој, Аустрији, Италији и Француској).

Иако је у наслову дела истакнуто да се ради о послефебруарском егзилу 1948–1949. године, аутор је два поглавља своје књиге посветио чешкој и словачкој емиграцији, која је формирана након Другог светског рата. Из разних разлога водећи политичари те емиграције нису могли да се врате у обновљену Чехословачку 1945. а основни циљеви чешког и словачког егзила били су усмерени ка стварању независне Чешке, односно независне Словачке. Према званичним подацима након маја 1945. било је око 5.000 емиграната из Чехословачке. Чешка емиграција је била присутна у Западној Немачкој и Великој Британији, док је Лондон важио за центар тог егзила. Аутор је детаљно представио рад чешких емигрантских организација, међу којима је најзначајнија била Чешки народни одбор са генералом Левом Прхалом на челу. Међутим, и поред бројних покушаја да се делатност одбора прошири а утицај ојача, политичке институције у Великој Британији нису признале Чешки народни одбор нити су му пружиле подршку. Такође, одбор није успео да развије већу активност у земљама где је имао своје подружнице (Италија, Холандија, Шпанија, Швајцарска и Немачка), да би после фебруара 1948. његов значај био још мањи у односу на прве послератне године. Резимирајући улогу чешке емиграције од 1945. до 1948, Карел Каплан је истакао да она није представљала битнијег противника режиму у Чехословачкој у том периоду. За западноевропске земље, већа важност придавана је послефебруарској емиграцији 1948. године. Слично је било и са словачком емиграцијом од 1945. до 1948, с тим што је њена активност била много већа него што је то био случај са чешком. Аутор је посебно посветио пажњу покретима које су предводили Фердинанд Ђурчански и Карол Сидор. Иако су оба покрета имала исти циљ – успостављање самосталне словачке државе и борба против Чехословачке, међу њима су постојале веће разлике. Ђурчански је био за радикалнија решења исказана кроз отворену борбу против Чехословачке у иностранству и на домаћем терену, док је Сидор био против таквих потеза. Све до фебруара 1948. покрет Ђурчанског је имао већи утицај код словачких емиграната, да би се након промена у Чехословачкој и доласка комунистичке партије на власт, ситуација променила у Сидорову корист. Када је вршио поређење два покрета и ширење њихове делатност, аутор је напоменуо да је и за један и за други било веома важно да добију међународну подршку, како од страних влада тако и од великог броја Словака који су живели у САД-у. Међутим, до тога није дошло. Повезивање

Ђурчанског са нацистичким колаборационистима у Другом светском рату, али и одбијање држава Западне Европе да пружи подршку сепаратистичким покретима и програмима словачких емиграната, слабили су оба покрета. Чак су и покушаји сарадње и заједничких наступа Ђурчанског и Сидора били неоствариви. Настанком Словачког народног савета у Лондону остварена је Сидорова замисао да један водећи централни орган представља не само егзил и његов отпор у иностранству већ и словачки народ. Уједно, радило се о телу које је, како аутор истиче, било противтежа чехословачком егзилу насталом након фебруара 1948. године.

Велики талас избеглица 1948–1949. изменио је слику емиграције, као и њен политички карактер. Из државе су емигрирали водећи функционери предфебруарских политичких странака, министри, посланици, политички активни студенти, док су у иностранству остајале чехословачке дипломате. Чехословачку су такође напустили и бројни чланови странака, генерали и виши официри. Међу емигрантима био је и мањи број функционера предратних политичких скупина које су после 1945. биле забрањене. Аутор напомиње да се у егзилу 1948–1949. нашло око 150–200 политички утицајних људи и да је највећи број политичких емиграната напустио Чехословачку првих шест месеци након фебруарских промена 1948. док се после тога њихов број временом смањивао. Међу последњим познатијим политичарима који су емигрирали, био је социјални демократа Бохумил Лаушман децембра 1949. године.

Политичка емиграција је већ на пролеће 1948. почела са значајнијом активношћу и то по избегличким камповима. Међутим, несугласице које су постојале међу странкама у Чехословачкој објавиле су се и у оквиру тих кампова. Поред већ раније познатих циљева међу чешким и словачким политичким емигрантима, после фебруара 1948. истицала се још једна концепција политичког егила која је била везана за јединствену Чехословачку републику. Утицај чешке и словачке емиграције је све више слабио, док је политичка активност новог егила, или како аутор истиче „чехословакиста“, све више јачала. Један од првих резултата чехословачке политичке емиграције, које Карел Каплан напомиње, био је одржавање скупа представника некомунистичких странака на пролеће 1948. у Лондону, где су учесници дефинисали свој циљ: борба за независну демократску државу Чеха и Словака. Представљајући тај сусрет, аутор је цитирао донете одлуке из Лондона уз истицање важности успостављања заједничког вођства политичког егила. Важан корак у јачању политичке делатности емиграната било је и организовање политичких странака у егзилу. Радило се пре свега о странкама, чији су се представници нашли у емиграцији, попут народних социјалиста, социјалних демократа, лидоваца и других. Аутор је такође приказао обнову политичке делатности најзначајнијих чехословачких странака у егзилу, међу којима је већи утицај остварила Народно-социјалистичка странка, посебно са доласком у емиграцију њеног председника Петра Зенкла августа 1948. године. Представници странака које нису биле на власти од 1945. до 1948. покушали су да већом међусобном сарадњом ојачају свој положај. У том циљу Аграрна странка је заједно са још две мање странке, Народно-демократском и Привредно-трговинском, створила Грађански блок на јесен 1948. и на тај начин истакла неслагање са осталим делом чехословачке емиграције која је у периоду 1945–1948. била у оквиру Народног фронта са комунистичком партијом на власти.

На почетку последњег поглавља, аутор је дао кратку оцену карактера чехословачке емиграције и послефебруарског политичког егзила. Она је била разнолика и усмерена на више страна. Слично уводним констатацијама, Карел Каплан је истакао да је у националним оквирима та емиграција била чешка, словачка и чехословачка. Центри егзила били су у више европских земаља: Француској, Великој Британији, Италији, Немачкој, али и у САД-у и Аргентини. У погледу бројности, емиграција је непрестано расла са повећањем броја избеглица из Чехословачке после 1948. године, као и број организација у којима су били ангажовани емигранти. Према подацима које је аутор навео, у 1949. години било је око 200 разних организација раширених готово по целом свету. Те организације окупљале су групе писаца, новинара, официра, дипломата, омладину и студенте, а било је и оних које су биле усмерене само ка политичкој делатности. Политичке организације у егзилу чиниле су разне одборе и савете, или се радило о политичким странкама. Аутор посебно напомиње разне концепције, програме и хетерогеност емиграције, као и тежњу политичких емиграната да се створи централизовано тело целог егзила. Поред Словачког народног савета, који је међу словачким емигрантима требало да оствари највећи утицај, у току 1948. године радило се на настанку још утицајнијег и организованијег тела, које би повезало највећи број емиграната из Чехословачке. Рад на његовом стварању био је тежак и сложен, јер су разлике између чешке, словачке и чехословачке емиграције биле велике и у погледу односа према Чехословачкој, готово непремостиве. Идеје о настанку заједничког органа емиграције, по узору на чехословачку емиграцију у Другом светском рату, нису биле реално оствариве нити је постојала личност довољно јака и утицајна која би организовала и објединила политичке емигранте. Ипак, по речима аутора, и поред бројних тешкоћа све више су јачале тенденције да се централни орган егзила формира око оног дела емиграције који је у периоду 1945–1948. био на власти у Чехословачкој у оквиру Народног фронта, али без комуниста.

Карел Каплан истиче три центра око којих су се окупљали политички емигранти који су радили на стварању централног органа егзила: у Лондону, у Паризу и у САД-у. Сједињене Државе су постале врло битно тло за јачање емиграционих организација, нарочито након доласка Петра Зенкла. Први кораци ка настанку једног централног органа учињени су управо у САД-у, где су се 17. и 18. јула 1948. састали представници емигрантских политичких странака Зенкл, Папанек, Хоца, Летрих, Славик и други. Настанак иницијативног одбора за чехословачку емиграцију – Савета слободне Чехословачке у Вашингтону, није наишао на позитивну реакцију код целе емиграције, пре свега код словачких организација. Друга два центра чехословачке емиграције – Лондон и Париз били су за настанак централног органа егзила, с тим што су представници емиграције у Лондону истакли да би будући орган требало да буде премештен из Вашингтона у Европу. Аутор је детаљно приказао сусрете представника чехословачке емиграције, њихове договоре и саветовања око организације и програма тог централног емиграционог тела. Рад на његовом настанку трајао је током друге половине 1948. да би након финалних договора, усвајања статута, избора функционера и утврђивања делатности организације фебруара 1949. у Вашингтону и званично са радом почео Савет слободне Чехословачке. Том приликом изабаран је и управни одбор на челу са Петром Зенклом. Карел Каплан је истакао основни програм Савета кроз јединство Чехо-

словачке, решавање социјалних проблема, сарадњу средњоевропских држава и обнову демократских слобода у Чехословачкој. До почетка априла 1949. били су успостављени обласни зборови Савета слободне Чехословачке у Лондону и Паризу. Аутор је нарочито истакао повезаност Савета са међународним организацијама и избор Вашингтона за центар деловања. Ипак, јединство политичких емиграната није могло да се спроведе у дело у потпуности, јер су против Савета слободне Чехословачке иступиле словачке организације и покрети предфебруарског егзила.

У завршним речима аутор је нагласио важност настанка централног органа емиграције – Савета слободне Чехословачке и позитиван став пре свега америчке јавности према том савету. Поред основних задатака у погледу помоћи избеглицима и борбе против новоуспостављеног режима у Чехословачкој, Савет се старао како је аутор истакао, да се Чехословачка не изгуби из очију светске јавности и да остане у пољу интересовања демократских сила Европе и Америке.

На крају, може се рећи да је књига Карела Каплана методолошки добро замишљена и уз допадљив стил писања пружа значајан допринос проучавању питања чехословачког егзила после 1948. године, али и генерално самог феномена емиграције.

Мр Милан СОВИЉ

Обрад Додић,
Црква Вазнесења Христовог у Рогачици,
Бајина Башта, 2007, 174 стр.

Монографија *Црква Вазнесења Христовог у Рогачици* није прво историографско дело Обрада Додића иако се ради о човеку који по образовању није историчар. Из дугогодишњег проучавања прошлости бајинобаштанског краја већ су проистекле монографије *Својдрушки родослов* (2005), *Чувари природе* (2007) и *Манастир Рача и цркве у рачанском крају* (2005). Писаној речи Додић се посветио много раније, бавећи се новинарством од 1976. године. Био је сарадник *Омладинских новина* и ужичких *Вести*, био је у редакцији листова *Реч младих* и *Бајина Башта*. Један је од оснивача и први главни и одговорни уредник *Бајинобаштанских новина*. Објавио је и три књиге поезије.

Додићева књига је подељена у четири целине. Осим на релевантној литератури, настала је на архивској грађи (Архив Србије и Историјски архив Ужице), проучавању локалних листова, записника са седница општинског црквеног одбора у Рогачици, на подацима добијеним из разговора са мештанима овог краја и коришћењем података са материјалних споменика као што су сеоска и породична гробља, натписи на црквама, на црквеним капијама, спомен-плоче на спомен-павиљону и др. Одмах треба истаћи велику вредност коришћења материјалних споменика као посебне врсте извора, јер се ради о веома драгоценом сведочанству које и професионални историчари веома ретко користе. Користећи сведочанства савременика Додић је исказао потребну научну опрезност у раду са усменим изворима и казивањима свестан да „памћење, додуше, не треба подцењивати, али памћење је несигурно, кратко, лако се брише, често се изопачи или фалсификује“.